

2005 års försäkringsavtalslag: Mera om omfattningsbestämmelser

av Bertil Bengtsson

I en artikel i föregående nummer av NFT (nr 2/2005) om den nya försäkringsavtalslagen, NFAL, ger jag ett alltför kortfattat exempel angående paragrafen om omfattningsbestämmelser (4 kap. 11 §), som kan leda till missförstånd.

Fast ingen (ännu) har reagerat mot exemplet ville jag gärna ge litet ytterligare synpunkter på tillämpningen av denna paragraf, och den liknande bestämmelsen om företagsförsäkring i 8 kap. 16 § 2 st. Frågan är delvis rätt besvärlig, fast lagmotiven ger viss ledning.

De nämnda bestämmelserna föreskriver att lagreglerna om begränsning av försäkringsbolagets ansvar – alltså om upplysningsplikt, framkallande av försäkringsfallet, säkerhetsföreskrifter m.m. – i vissa fall skall tillämpas på villkor som enligt sin lydelse begränsar försäkringens omfattning. Förutsättningen är, enligt 4 kap. 11 §, att begränsningen enligt villkoret ”beror av om någon på den försäkrades sida på förhand har känt till de förhållanden som har orsakat försäkringsfallet eller uppsåtliga eller genom vårdslöshet har medverkat till detta eller på annat sätt åsidosatt sina skyldigheter enligt kapitlet”. Tanken är att hindra ett försäkringsbolag att kringgå de tvingande bestämmelserna i 4 kap. genom att föreskriva att försäkringen bara täcker vissa risker eller att vissa risker undantas, fast i själva verket villkoret bara omskriver de skyldigheter försäkringstagaren eller den försäkrade har enligt kapitlet. Resultatet av att lagens regler tillämpas kan bli att full ersättning utgår trots villkoret eller att ersättningen nedsätts i stället för att falla bort.

Vad angår företagsförsäkring, hänvisar 8 kap. 16 § 2 st. till regeln i 4 kap., såvitt gäller ansvarsbegränsning enligt 8 kap. 9-12 §§ (där-

emot inte enligt regeln om räddningsplikt i 8 kap. 13 §). Hänvisningen saknar dock praktisk betydelse i den mån reglerna är dispositiva, såsom bl.a. vid sjö- och transportförsäkring och kreditförsäkring; se 1 kap. 7 §. (Av min nämnda artikel framgår för övrigt inte att detta innebär en ändring i rättsläget; enligt 1927 års FAL gäller ju vissa tvingande regler också på dessa områden.)

Reglerna om försäkringstagarens skyldigheter sedan försäkringsfall inträffat (7 kap., jfr 8 kap. 19 §) nämns däremot inte i sammanhanget. Om ett villkor kan behandlas på liknande sätt när det kolliderar med dessa regler är något oklart – frågan berörs inte i lagens förarbeten – och skall inte diskuteras här.

Gränsen mellan omfattningsbestämmelser och regler om biförpliktelser är ju ett klassiskt problem inom försäkringsavtalsrätten, diskuterat av många vördnadsvärda professorer och försäkringsjurister under årens lopp. Här liksom i andra försäkringsrättsliga sammanhang lär det ha haft särskild betydelse för tillämpningen vad Jan Hellner ansett. De lösningar han ger är ganska komplicerade och innebär att man skall väga in en rad olika förhållanden vid gränsdragningen för de tvingande reglerna. Bl.a. får det av naturliga skäl betydelse hur ett omfattningsvillkor är formulerat, men det är inte ensamt avgörande.¹ – Frågor av detta slag har ibland prövats av Allmänna reklamationsnämnden, men något betydande prejudikat från HD finns inte.

Genom att ge uttryckliga regler om gränsdragningen har lagstiftaren nu försökt velat ge ledning för försäkringsbolagens och domstolarnas behandling av problemet. Rättsläget har dock inte blivit så värst mycket klarare; det är inte lätt att formulera en klar lagbestämmelse i frågan. Bestämmelserna kanske snarast får ses som en påminnelse om att ordalagen inte alltid bör vara avgörande för tillämpningen av de

tvingande reglerna. Det finns numera lagstöd för att man kan bortse från undantagets lydelse. – I varje fall är det en besvärlig uppgift för både lagstiftare och domstolar att balansera å ena sidan försäkringsbolagens intresse av att utforma produkten på lämpligt sätt så att svårbehandlade risker undantas, å andra sidan den försäkrades behov av skydd när han på ett mera oskyldigt sätt åsidosatt en aktsamhetsplikt enligt försäkringsavtalet.

De nämnda paragraferna rör villkor av olika slag. Till en början blir de tillämpliga på villkor som tar sikte på att man från försäkringstagarens sida på förhand känt till vissa varaktiga förhållanden som orsakat en skada. Här aktualiseras reglerna om upplysningsplikt och riskökning (närmast försäkringstagarens plikt att anmäla riskökningen). Den avgörande frågan lär bli om grunden för att försäkringsskyddet utesluts anges vara just att försäkringsbolaget inte fått önskad uppgifter.

Större praktisk betydelse har förmodligen klausuler som anknyter till försäkringsfallet. En skada kan undantas enligt villkoren på den grund att bristande omsorg förekommit från den försäkrades sida eller till att vissa åtgärder för att hindra skada inte iakttagits. En närliggande metod vid behandlingen av sådana villkor kan vara att ställa frågan, om de tar sikte på något icke önskvärt handlande av den försäkrade (eller någon som han svarar för) eller bara anger ett faktiskt förhållande som försäkringsbolaget inte vill svara för.² Meningen är ju inte att hindra försäkringsbolagen att undanta en risk bara därför att det riskabla förhållandet eventuellt kan ha samband med bristande omsorg eller bristande försiktighetsmått från den försäkrades sida. För tillämpning av de aktuella reglerna bör krävas att risken typiskt sett beror av något sådant; villkoret skulle lika väl ha kunnat formuleras som ett krav på aktsamhet från den försäkrades sida. – Det kan tyckas säregnet att ge den försäkrade ett särskilt skydd just när en risk beror på hans oaktsamma handlande, men det är svårt att komma ifrån denna konsekvens av lagregelns utformning; problemet är välkänt sedan den tidigare dis-

kussionen i ämnet. Det har ansetts viktigare att tanken bakom de tvingande reglerna slår igenom. Förhållandet motiverar emellertid en viss försiktighet vid reglernas tillämpning i dessa fall.

De exempel motiven ger på klausuler, som skulle behandlas enligt de tvingande reglerna, avser villkor som bara täcker stöld av egendom som förvaras i låst hotellrum samt undantag för stöld av olåst cykel eller för skada vid körning utan körkort eller i alkoholpåverkat tillstånd (där dock reglerna i 4 kap. ändå skulle ge möjlighet att vägra ersättning). I alla dessa fall skulle bestämmelsen om säkerhetsföreskrift tillämpas. Däremot skulle bl.a. godtas undantag för cykelstöld när den försäkrade cykeln saknar lås – kanske ett mera tveksamt exempel.³ – När det gäller framkallandefallen (4 kap. 5 § NFAL) lär man t.ex. få acceptera villkor som kräver att skadan på ena eller andra sättet skall vara ”oförutsedd”; även om uppsåt eller oaktsamhet ofta föreligger vid förutsedda skador är det ju en naturlig försäkringsteknisk princip att hålla förutsedda skador utanför försäkringen.

I den tidigare artikeln nämndes som exempel undantag för skada orsakad av dåligt underhåll. Bl.a. denna typ av villkor har uppmärksamats i Norge, där frågor om dessa dolda handlingsklausuler diskuterats ingående på senare år.⁴ I ett mångomtalat rättsfall, NRT 1979 s. 554, utslöt olika moment i en bilförsäkring skada som berodde ”vesentlig feil eller mangel” på bilen respektive skada som berodde på att bilen varit ”dårlig vedlikeholdt”. Bilen välte på grund av att bromsarna var i dåligt skick utan att det berodde på den försäkrades oaktsamhet. Høyesterett ville inte tillämpa undantagen, eftersom de anknöt till sådana förhållanden som typiskt sett var ett utslag av försumlighet på den försäkrades sida. – Förarbetena till 1989 års norska försäkringsavtalslag visar en liknande inställning. Bl.a. behandlas undantag för skada, som beror på att den försäkrade egendomen är dåligt eller icke försvarligt underhållen, enligt bestämmelserna om säkerhetsföreskrifter.⁵

I Sverige skulle man förmodligen inte uppfatta villkoret som en dold säkerhetsföreskrift, eftersom det inte avsåg ”föreskrift om vissa bestämda handlingssätt eller anordningar som är ägnade att förebygga eller begränsa skada” (4 kap. 6 § 2 st.); eventuellt skulle det däremot vid konsumentförsäkring kunna falla under de tvingande reglerna om framkallande av försäkringsfall (4 kap. 5 §), om dåligt underhåll i det aktuella fallet typiskt sett berodde på den försäkrades oaktsamhet. I gränsfall av detta slag får det anses vara försäkringsbolagets sak att visa att starka skäl talar för att utesluta skada av angivet slag oavsett dess närmare orsaker.

Ett par andra komplikationer kan nämnas. Vid företagsförsäkring är reglerna om framkallande av försäkringsfallet väsentligen dispositiva, nu liksom tidigare (se 8 kap. 11 § NFAL; se även om identifikation 8 kap. 14 §). Det innebär att försäkringsbolagen fritt kan undanta skador som beror på bristande omsorg. Men om bestämmelsen preciseras så att slarvet inte får gälla ett visst försiktighetsmått, är man plötsligt inne på de tvingande reglernas område – reglerna om säkerhetsföreskrift i 8 kap. 12 § blir tillämpliga. Orsaken till detta överraskande förhållande är att reglerna i NFAL liksom motsvarande bestämmelser i 1927 års lag är inkonsekvent utformade – man borde rimligen ha samma typ av regler rörande framkallandefall som om säkerhetsföreskrift. Men lagstiftaren har här velat anknyta till äldre rätt.⁶

Resultatet blir att de tvingande reglerna om säkerhetsföreskrift skulle kunna undgå genom en allmän föreskrift om aktsamhet. Motsvarande gäller emellertid enligt 1927 års lag och har såvitt jag förstår inte vållat några speciella problem.

Som nämnt omfattar 8 kap. 16 § 2 st. enligt sin lydelse inte regler om räddningsplikt, sannolikt därför att ett kringgående av den regeln inte ansetts ha praktisk betydelse.⁷ Om företagsförsäkringen undantar skada som den försäkrade haft möjlighet undvika, bör 8 kap. 13 § ändå bli tillämplig – bestämmelsen kan anses

som en direkt föreskrift om räddningsplikt. När undantag görs för brandskador som förvärras genom att inte släckningsutrustning fungerar⁸ bör reglerna om säkerhetsföreskrift i 8 kap. 12 § bli aktuella. Skulle någon gång ett undantag stå i strid med 8 kap. 13 § utan att kunna behandlas på detta vis, är det tänkbart att det skulle kunna åsidosättas enligt 36 § avtalslagen – förutsatt att konsekvenserna skulle bli klart stötande. Men det lär nog bli ovanligt.

Problemen är alltså långtifrån lösta genom lagens bestämmelser. Man får hoppas att HD får möjlighet att ta ställning till dem; men enstaka prejudikat lär knappast ge någon klarhet hur alla dessa varierande klausuler skall bedömas.

Noter

- ¹ Se Exclusions of Risk and Duties Imposed on the Insured, i Försäkringsbolaget Skandia 1855-1955, och Om upplysningsplikt och ansvarsbegränsningar i försäkringsrätten i Festskrift tillägnad Nils Herlitz (1955) s. 140 ff. (Båda uppsatserna intagna i Selected Essays on Insurance Law, 1977.) En rad exempel förekommer också i Försäkringsrätt (2 uppl. 1965) s. 63 f, 87, 162, 177, 363 f.
- ² Jfr proposition 2003/04:150 s. 427 f (villkor som anknyter till den försäkrades handlande men inte innebär några särskilda krav på den försäkrades uppträdande är tillåtna).
- ³ Se prop. s. 186, 426 ff.
- ⁴ Se bl.a. Hans Jacob Bull och Trine-Lise Wilhelmssen i NFT 1999 s. 201 ff, 246 ff, båda med åtskilliga hänvisningar.
- ⁵ Även i övrigt förefaller man se något strängare på dessa klausuler i norsk rätt än i svensk. Definitionen av säkerhetsföreskrift avviker också något från den svenska (se § 1-3 i den norska lagen). Se vidare Selmer, Forsikringsavtalelagen med forarbeider (1990) s.26 f, 83 f och hänvisningar i föregående not.
- ⁶ Se propositionen s. 214.
- ⁷ I lagrådsremissen, där 4 kap. 11 § hade annan lydelse, nämndes över huvud taget inte räddningsplikt (propositionen s. 972).
- ⁸ Se propositionen s. 427, där exemplet nämns för konsumentförsäkringens del.